

Тичина Дмитро Михайлович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “КОРИСЛИВА ЗЛОЧИННІСТЬ ДІТЕЙ”

Проаналізовано кримінально-правовий зміст і сутність поняття “корислива злочинність дітей”. Схарактеризовано злочини проти власності за Кримінальним кодексом України, визначено типові корисливі злочини, що вчиняють діти.

Ключові слова: корислива злочинність дітей; дитина; кримінально-правова характеристика.

Осуществлен анализ уголовно-правового содержания и сущности понятия “корыстная преступность детей”. Охарактеризованы преступления против собственности по Уголовному кодексу Украины, определены типичные корыстные преступления, совершаемые детьми.

Ключевые слова: корыстная преступность детей; ребенок; уголовно-правовая характеристика.

Article is devoted to criminal law and characteristics of the notion “crime selfish children”. The author characterizes crimes against property under the Criminal Code of Ukraine and identified common acquisitive crimes committed by children.

Keywords: crime selfish children; child; criminal and legal characteristics.

Протиправну поведінку можна визначити як систему суспільно небезпечних дій, що суперечать інтересам суспільства. Поняття протиправної поведінки є частиною її соціальної характеристики, що необхідна для визначення її витоків і ступеня небезпечності.

Злочинність – історично мінливе соціально-правове явище, що має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики та спричиняє шкідливі наслідки для суспільства й окремих людей. Співвідношення злочинності та конкретних злочинів – це співвідношення цілого та частини, загального та одиничного. Для з'ясування основних параметрів кримінально-правової характеристики корисливої злочинної поведінки дітей необхідно визначити вихідні поняття.

Розглядаючи з позицій права злочин як елемент злочинності, його можна трактувати як порівняно ізольований акт порушення людиною певної кримінальної заборони. Кримінально-правовий аналіз злочину дає змогу виявити систему ознак, необхідних і достатніх для визначення того, що особа вчинила діяння, заборонене конкретною нормою

кримінального закону, та підлягає кримінальній відповідальності, відповідно до неї. У статті 11 Кримінального кодексу України надано таке визначення поняття злочину: “Злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка, хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі” [1].

Одним з найважливіших понять кримінально-правової науки є кваліфікація злочину. Кваліфікувати – відносити певні явища за їх якісними ознаками до певного виду, категорії. “У кримінальному праві кваліфікація злочину – це реалізація кримінального закону шляхом застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми” [2, с. 5].

На думку В. М. Кудрявцева, “...кваліфікувати злочин – це дати йому юридичну оцінку, указати відповідну кримінально-правову норму, що містить ознаки цього злочину” [3, с. 6]. Аналогічно визначають поняття кваліфікації злочинів А. Ф. Зелінський [4, с. 5] та С. А. Тарарухін [5, с. 8]. Однак ці визначення не враховують диференціації кримінально-правових норм, що відображає прагнення законодавця до диференціації кримінальної відповідальності. Тому М. Й. Коржанський вважає, що “...правильну кваліфікацію можна викласти у формулі П+Д, де П – усі спільні, тотожні ознаки подібних складів злочинів, а Д – та додаткова ознака, яка відрізняє цей склад злочину від інших, суміжних, подібних” [2, с. 7]. Наведене визначення кваліфікації злочинів відображає її сутність, що полягає в установленні всіх основних ознак злочинів і додаткової ознаки, що передбачена складом злочину.

Так, злочинами проти власності називають суспільно небезпечні та протиправні діяння, що порушують право власності, завдають майнової шкоди приватній особі, колективу чи державі [6, с. 376]. Право приватної власності, згідно зі ст. 41 Конституції України, є непорушним. Кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [7]. Тобто злочини проти власності посягають на одне з основних конституційних прав людини, чим і визначено їх суспільну небезпечність.

Загалом відповідальність за ці злочини передбачено розділом VI КК України, у якому йдеться про різні форми розкрадання чужого майна – “навмисного протиправного обернення винною особою певним способом чужого майна на користь свою або іншої особи з корисливих спонукань” [7, с. 376].

У цьому розділі визначено такі різновиди злочинів проти власності: ст. 185 КК України – крадіжка (таємне викрадення чужого майна); ст. 186 – грабіж (відкрите викрадення чужого майна); ст. 187 – розбій (напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров’я особи, або з погрозою застосування такого насильства); ст. 188 – викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв’язку та їх обладнання; ст. 189 – вимагання (вимога передачі чужого майна чи права на майно, поєднана з погрозою насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів); ст. 190 – шахрайство (заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою); ст. 191 – усі різновиди незаконного привласнення чужого майна; ст. 192 – завдання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; ст. 193 – привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї; ст. 194 – умисне знищення або пошкодження майна; ст. 195 – погроза знищення майна; ст. 196 – необережне знищення або пошкодження майна; ст. 197 – порушення обов’язків щодо охорони майна; ст. 198 – використання майна, отриманого злочинним шляхом.

Проте поняття “злочини проти власності” та “злочини, вчинені з корисливих спонукань” не збігаються цілком. Так, з метою збуту, тобто з корисливою метою, можуть вчинювати злочини у сфері господарської діяльності (розділ VII КК України), злочини проти громадського порядку та моральності (розділ XII КК України), злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші

злочини проти здоров'я населення (розділ XIII КК України). Корисливий мотив наявний у диспозиціях ст. 146 КК України – “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини”, ст. 148 – “Підміна дитини”, ст. 219 – “Доведення до банкрутства”, ст. 232 – “Розголошення комерційної або банківської таємниці”, ст. 299 – “Жорстоке поводження з тваринами”, ст. 330 – “Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави”, ст. 364 – “Зловживання владою або службовим становищем” та ін.

До злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (розділ XI КК) віднесено незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289), що розуміють як “...учинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі” [7]. Таке заволодіння не вважають злочином проти власності, хоча в науковій літературі висловлювали думку, що, з огляду на психологічний зміст корисливого мотиву, переважну їх більшість слід кваліфікувати саме як крадіжку [4]. Оскільки заволодіння чужим автомобілем задовольняє певні корисливі потреби викрадача, то його мотиви збігаються з поняттям корисливого мотиву [8].

Крім чинного КК України, спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за злочини проти власності, тлумачення певних термінів і понять, відмежування цих посягань від інших злочинів розглянуто в постановках Пленуму Верховного Суду України (“Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна” від 25 вересня 1981 р. № 7, “Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання продовольчих товарів, їх витрату і псування в системі державної торгівлі та споживчої кооперації” від 24 червня 1983 р. № 3, “Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу” від 27 березня 1987 р. № 2, “Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності” від 25 грудня 1992 р. № 12 зі змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3, від 3 грудня 1997 р. № 12, “Про практику призначення судами України мір кримінального покарання за корисливі злочини” від 1 квітня 1994 р. № 2 та ін.).

Родовим об'єктом цих злочинів є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності, тобто відносини з приводу володіння, користування та розпорядження майном. Водночас додатковими необхідними об'єктами можуть бути також відносини у сфері життя, здоров'я та недоторканності особи (розбій, грабїж, вимагання), додатковими факультативними об'єктами – громадський порядок й екологічна безпека.

Безпосереднім об'єктом розкрадання є право власності на майно, незалежно від того, на яку форму власності (приватну, комунальну чи державну) було вчинено злочинне посягання, оскільки всі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13 Конституції України).

Предметом розкрадання може бути будь-яка річ, що має матеріальну цінність: національна й іноземна валюта, цінні папери та документи, що виконують роль грошового еквіваленту, інше рухоме (продукти, речі, твори мистецтва тощо) і нерухоме майно. Така річ має бути наділена як економічними (мати корисні властивості та грошову оцінку), так і фізичними (може бути вилучена із законного володіння, спожита, пошкоджена чи знищена) та юридичними (перебувати в законному володінні іншого суб'єкта права власності) ознаками [9, с. 157]. Злочинами проти власності не можна вважати посягання на природні багатства, зброю та бойові припаси, радіоактивні матеріали, транспортні засоби, наркотичні та психотропні речовини та деякі інші: хоча їх учинюють з корисливих спонукань і вони є корисливими за своєю суттю (наприклад, викрадення транспортного засобу), але підлягають кваліфікації за окремими статтями КК України, оскільки мають інші родові та безпосередні об'єкти.

Злочини проти власності значною мірою різняться за предметом посягання, що потребує їх типології, тобто поділу на певні групи. Найбільш прийнятною, на наш погляд, є така типологія [9, с. 158–159]:

1) протиправне безоплатне вилучення чужого майна й обернення його на свою користь (на користь інших осіб), що завдає шкоди власникові (ст. 185–191 КК України);

2) корисливе завдання шкоди власникові без обернення чужого майна на свою користь (на користь інших осіб) або з оберненням на свою користь майна, що не належить нікому. До цих злочинів належать діяння, передбачені ст. 192 КК України, у вигляді протиправного використання чужого майна (наприклад, самовільне використання чужих транспортних засобів, звернення на свою користь грошей за проїзд пасажирів у громадському чи приватному транспорті, продаж товару за заниженими цінами), ст. 193 (привласнення знайденого майна, що має виняткову історичну, художню, культурну цінність чи є скарбом), ст. 198 (придбання або збут майна, здобутого завідомо злочинним шляхом);

3) некорисливі посягання на власність, пов'язані із завданням шкоди власникові, а саме: умисне (ст. 194 КК України) чи необережне (ст. 196) пошкодження майна, погроза знищення майна (ст. 195) чи порушення обов'язків щодо його охорони (ст. 197).

Згідно зі ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Відповідальність у віці від 14 років настає лише за обмеженої перелік злочинів, зокрема корисливих, а саме: крадіжку (ст. 185 КК України), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ч. 1 ст. 262), викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ч. 1 ст. 308), вимагання (ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч. 2 ст. 347), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 2 ст. 378), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ч. 2–3 ст. 399), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 1 ст. 289).

Отже, законодавець вважає вік 14 років цілком достатнім для усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного корисливого діяння – вилучення чужого майна й отримання реальної можливості ним розпоряджатися. Зазначений підхід, хоч і не обґрунтований належним чином, але з позицій вікової психології є цілком правильним і науковим [10; 11]: протиправний характер цих злочинів є цілком очевидним і зрозумілим будь-якій дитині, тобто підліток з 14 років повинен і може усвідомлювати суспільну небезпеку, що передбачають його дії.

Сучасні теоретики кримінального права, які обстоюють трактування неодмінно корисливого (і лише такого) мотиву злочинів проти власності, засвоїли це положення з численних наукових і науково-практичних першоджерел. Воно стало звичним, стереотипним, а практикам пропонують оминати цю складну тему, щоб не створювати собі, а також потерпілим [12, с. 80] додаткових труднощів.

У кримінально-правовій літературі інколи розрізняють пряму матеріальну вигоду та іншу корисливу зацікавленість. Пряма вигода полягає в отриманні майна та майнових прав, звільненні від майнових зобов'язань та скороченні витрат. Інша корислива зацікавленість означає бажання з вигодою для себе одержати, хоч і за протекцією, але законно, банківський кредит за встановленою процентною ставкою, на законних підставах придбати акції перспективного підприємства, одержати вигідне замовлення на виконання робіт чи надання послуг тощо. Видається, що це лише спроба розширити поняття користі, оскільки йдеться про передбачену чинним кримінальним законодавством “іншу особисту заінтересованість” (ст. 219, 446 КК України).

На нашу думку, під час учинення корисливих злочинів вигода (зиск), безумовно, наявна, як і під час

учинення будь-якого умисного злочину. Зрештою, вигода в найбільш широкому сенсі є детермінантою будь-якої усвідомленої людської поведінки. Людська взаємодія (інтерація) без одержання винагороди (без вигоди для себе) втрачає для особи сенс, стає безпредметною [13, с. 36–37]. Водночас ця вигода може бути як матеріальною, так і нематеріальною, тобто детермінуватися не одним, а низкою мотивів, тобто бути полімотивованою. Від учинення корисливого злочину особа може одержати не обов'язково саме *матеріальний зиск*.

З огляду на вищезазначене та зважаючи на статистичні дані, можна стверджувати, що найбільш поширеними й типовими для дітей корисливими злочинами є *крадіжка* (ст. 185 КК України), *шахрайство*, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190), а також *незаконне заволодіння транспортним засобом* (ст. 289).

Таким чином, поняття “корисливі злочини дітей” охоплює одну з найбільш поширених і, водночас, суспільно небезпечних груп злочинних діянь. Вони порушують конституційне право власності громадян, завдають майнової шкоди значному колу суб'єктів правовідносин. Злочини проти власності мають самостійну об'єктивну (посягання на право власності на майно – безоплатне заволодіння чужою матеріальною цінністю, незаконне одержання майнової вигоди від неї, протиправне уникнення певних майнових витрат) і суб'єктивну (прямий умисел – свідоме вчинення злочину) сторони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III у редакції Закону України від 1 січ. 2009 р. № 270-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
2. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Коржанський М. Й. – [2-ге вид.]. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.
3. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения / Кудрявцев В. Н. – М. : Юрид. лит., 1968. – 175 с.
4. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : [науч.-практ. изд.] / Зелинский А. Ф. – К. : Юринком Интер, 1999. – 237 с.
5. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / Тарарухин С. А. – К. : Вища шк., 1997. – 151 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І. та ін.] ; відп. ред. С. С. Яценко. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2003. – 976 с.
7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – Х. : Парус, 2005. – 56 с.
8. Корчовий М. М. Розкриття незаконних заволодінь транспортних засобів, які вчинюються неповнолітніми / М. Корчовий, Б. О. Кравчук // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16 квіт. 2009 р. / уклад. К. Б. Левченко, В. П. Петков, С. П. Назаренко ; за заг. ред. В. П. Петкова. – Кіровоград : Вид-во Кіровоград. юрид. ін-ту ХНУВС, 2009. – С. 164–167.
9. Кримінальне право України : навч. посіб. / [Волкотруб Г. С., Омельчук О. М., Ярін В. М. та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. – К. : Наук. думка ; Прецедент, 2004. – 297 с.
10. Айхорн А. Трудный подросток / Айхорн А. – М. : ЭКМО-Пресс, 2001. – 377 с.
11. Ароkelова Г. Г. Учителям и родителям о психологии подростка / Ароkelова Г. Г. – М. : Высш. шк., 1990. – 303 с.

12. Хавронюк М. І. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 550 с.

13. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції : навч.-метод. посіб. / [Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін.] ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : НАВСУ, 2003 – . –

Ч. 1. Професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів. – 2003. – 124 с.